

Љиљана Башић

Народна библиотека Србије, Београд

Маја Аћимовић

Православни богословски факултет, Београд

ЛЕГАТИ И БИБЛИОТЕКЕ ЦЕЛИНЕ У БИБЛИОТЕЦИ ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Сажетак

Рад је резултат истраживања о легатима и библиотекама целинама који су похрањени у библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Издвојене су мање познате чињенице о овом фонду који има изузетан значај за националну културу и који је у прошлости представљао основ образовања не само свештенства, већ и академске, културне и политичке елите Србије. Указано је на историјски и друштвени контекст у којем су легати похрањивани у Библиотеку, али и на њихове власнике, специфичности и садржаје збирки. Радом се истиче целокупна вредност ових збирки које су литературом обогатиле фонд Библиотеке и тиме допринеле усавршавању високообразовног кадра, и као такве, требало би их сагледати са историјског, културног и научног аспекта.

Кључне речи: легати, библиотеке целине, Православни богословски факултет, културно наслеђе, национална култура

БИБЛИОТЕКА ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Задужбинарство, легати, завештања, били су један од замајаца наше образовне, културне и привредне обнове и уздизања. Угледне породице и појединци остављали су поколењима у наслеђе не само имовину која је омогућавала национални напредак, већ и културну баштину о којој се ваљало старати, а која је заузврат доприносила и националном просперитету и успостављању и јачању веза са европским културама и идејама. Из појединачних завештања настајале су националне културне и образовне установе, а међу њима и универзитетски центри и библиотеке.

Оснивање и прве деценије рада Богословског факултета и његове Библиотеке упечатљиво указују на значај легата и библиотека целина за културни и образовни развој у Србији, али и на проблеме и препреке са којима су се суочавале генерације професора Факултета и интелектуалаца које су помагале његово оснивање и развој. Законом о Универзитету из 1905. године било је предвиђено оснивање Богословског факултета,¹ али са радом се почело тек септембра 1920. године.² Разлози због којих се деценију и по чекало на почетак наставе су различити – недовољан броја студената,³ недостатак наставног кадра, најзад, избијање балканских ратова, а потом и Првог светског рата осујетили су образовање прве генерације теолога.

Захваљујући сплету околности које су настале након Великог рата решен је проблем наставног кадра, јер је међу придошлим руским избеглицима био и значајан број теолога и професора руских духовних академија: Александар Доброклонски, Теодор Титов, Михаил Георгијевски, Александар Рождественски, Николај Глубоковски и други,⁴ који су били спремни да помогну Српској цркви и њеној просвети. Ова група руских професора и духовника, заједно са српским теолозима са научним звањима из Богословије у Сремским Карловцима, попунила је недостајући научно-наставни кадар и омогућила почетак рада Богословског факултета.

„Отварањем православног богословског факултета остварена је давнашња потреба за вишом духовном школом, која би имала задатак, да раз-

1 „Закон о Универзитету од 27. фебруара 1905. године“, чл. 4, у *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији: издатих од 1. јануара 1905. до краја исте године*. 60 (Београд: Издање и штампа Краљевско-српске државне штампарије, 1908), 85.

2 Прва седница Православног богословског факултета одржана је 6. септембра 1920. године у Ректорату Београдског универзитета, а председавао је др Александар Доброклонски. На тој седници је за првог декана Богословског факултета изабран прота Стеван М. Димитријевић. Предавања на Богословском факултету почела су 15. децембра 1920. године. (Др Душан Љ. Кашић, „Богословски факултет 1920–1980.“, у *Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920–1980*, ([Б. м. : б. и., 198?]), 2–3.)

3 У то време је установљена Богословија „Свети Сава“ на којој је школовање трајало девет година, тако да је прва генерација студената за Богословски факултет стасала тек 1909. године.

4 Кашић, „Богословски факултет 1920–1980.“, 2–3.

рађивањем богословске и црквено-историске науке да новог полета нашој хришћанској образованости, а српској православној цркви умножава слу-жиоце са вишом спремом.“⁵ Прва основа за научни рад била је факултетска библиотека. Неповољни материјални услови који су отежавали рад Факултета утицали су и на положај и развој његове Библиотеке. Фонд Библиотеке попуњаван је из Буџета државе, али како су то биле скромне и недовољне суме за набавку књига и часописа прихватани су и новчани прилози, појединачни поклони, а од студентских уплата за библиотеку издвајан је део новца за куповину књига.⁶

Крајем 1921. године, непуних годину дана од почетка рада Богословског факултета, примљени су поклони од Serbian Church Fund Theological Library (Фонд Богословске библиотеке Српске православне цркве) од 830 свезака,⁷ а потом и од бернског старокатоличког бискупа Херцога сви примерци часописа *Internationale Kirchliche Zeitschrift*,⁸ а одређену своту новца Библиотеци је донирала извесна госпођа Џенкинс.⁹

О раду Библиотеке, њеном устројству, програму, попуњавању фондова и приоритетима било је често речи на седницама Факултета на којима су поједини професори добијали задатак да набављају неопходне књиге из иностранства. Први декан Богословског факултета, прота Стеван М. Димитријевић, обогатио је библиотеку великим бројем руских богословских књига и часописа које је 1924. године донео из Совјетског Савеза.¹⁰ Овај контингент богословских књига постао је основ стручне библиотеке Богословског факултета и први ослонац у научном раду професора и студената. Приликом свечане промоције поводом избора прота Стевана Димитријевића за почасног доктора теологије 1936.

---

5 Стеван М. Димитријевић, „Православни богословски факултет на Универзитету београдском“, *Весник српске цркве* бр. 1-2 (1921): 24.

6 Универзитет у Београду, *Универзитет у школској 1936-37 години: годишњи извештај ректора универзитета са извештајима декана и другим извештајима*. (Београд: Универзитет у Београду, 1938), 73.

7 Кашић, „Богословски факултет 1920-1980.“, 3.

8 Први број часописа објављен је 1911. године, а нови бројеви у Библиотеку редовно пристижу и данас.

9 Из Записника Професорског савета закључујемо на који начин се управљало пристиглим средствима добијеним од госпође Џенкинс. „1. Примити к знању и заблагодарити г-њи Џенкинс; 2. Размењен новац, кад то буде учињено, предати Управи фондова на чување до употребе; 3. За руковање овим фондом за ову школску годину изабрати г.г. А. Доброклонски, Д. Анастасијевић, Р. Јосић, који ће са деканом водити бригу о набавкама. 4. Сва г.г. наставници имају права одмах поручивати књиге своје струке до 2000 динара.“ (*Записник Професорског савета*, чл. 6, 04. 03. 1922, Архив ПБФ.)

10 „Г. протојереј Стеван Димитријевић, продекан и проф. овог факултета извештава да је приликом свог боравка у Русији откупио масу књига на руском језику, махом богословских, међу којима има и велики број ретких и скупоцених књига. Књиге су приспеле у Београд. Чини предлог да се за ове књиге тражи ванредни кредит од 120.000 динара, а док се тај кредит не одобри, да му се нешто књига откупи из средстава фонда Џенкинс.“ (*Записник*, чл. 9, 8. 05. 1924, стр. 172.)

године, професор Лазар Мирковић, тадашњи декан Богословског факултета, истакао је да је прота Димитријевић „...стекао трајне заслуге око оснивања и организовања библиотеке Богословског факултета“.¹¹

У току школске 1928–29. године, факултет је на рачун репарација добио из Немачке 23 сандука богословских књига у вредности од 30.000 златних марака. На тај начин Библиотека је увећана за 1.722 броја, тако да је укупан фонд износио 9.474 заведена броја.¹² Библиотека је до Другог светског рата имала више од 14.000 наслова и око 33.000 свезака.¹³

Током Другог светског рата библиотека и архива Факултета су углавном сачувани, јер их је Митрополит скопски Јосиф (Цвијовић),¹⁴ који је тада био на челу Српске цркве, благовремено изместио из зграде у улици Краља Петра бр. 2, у којој је Факултет радио од 1932. године,¹⁵ у зграду Патријаршије. Крај Другог светског рата и новонастале политичке и идеолошке прилике условљавају огромне кадровске и материјалне тешкоће на Факултету. Упркос томе, рад је настављен и у јесен 1945. године извршене су припреме за упис студената. Међутим, доношењем Устава ФНРЈ 31. јануара 1946. године којим је наглашен секуларан карактер државе (чланом 25. црква је одвојена од државе, а чланом 38. школа је одвојена од цркве)¹⁶ дошло је до издвајања Факултета из састава Универзитета у Београду. Повратком патријарха Гаврила (Дожића)¹⁷ у земљу, процес издвајања Факултета је одложен до 1952. године,¹⁸ када се то ипак догодило. Богословски факултет је 1952. године припојен Српској православној цркви под чијим окриљем је организовао наставу. Након педесет две године, 2004. године Факултет је враћен у састав Београдског универзитета, с тим што је остао у духовном и канонском окриљу Српске православне цркве.

Период рада ван Универзитета био је изузетно тежак за Факултет, а опстао је искључиво захваљујући наставном особљу које је наставило са радом и скромне подршке која је повремено пристизала са различитих страна. Због тога би значај збирки које су и у то време пристизале у фонд Библиотеке требало сагледавати херменеутички, односно у контексту историјских, културних и политичких прилика у земљи.

11 Др Душан Љ. Кашић, „Протојереј – ставрофор Стеван М. Димитријевић 1866–1953.“, *Богословље* год. XXVII (XLIII), св. 1–2 (1984): 14.

12 Универзитет у Београду, *Универзитет у 1928–29 години: годишњи извештај ректора универзитета са извештајима декана и неколиким посебним извештајима*. (Београд: Универзитет у Београду, 1930), 91.

13 Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*. 4 (Београд: Православни богословски факултет Универзитета; Институт за теолошка истраживања, 2014), 284.

14 Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века* (Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић, 1996), 262.

15 Због потреба окупационе војске, Факултет је 1943. године измештен са ове адресе.

16 *Устав Федеративне Народне Републике Југославије* (Београд: Службени лист ФНРЈ, 1946), 10, 12.

17 Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 107–108.

18 Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*. 4, 290.

УВЕЋАЊЕ И ОЧУВАЊЕ БИБЛИОТЕЧКОГ ФОНДА

Поред неповољног друштвеног положаја свештенства и професора Факултета, највећи проблем била су средства која су оскудно пристизала из државног буџета. Материјална оскудица превазилажена је захваљујући помоћи појединаца и институција како у новцу, тако и у поклонима, међу којима је било доста књига што је омогућило попуњавање фонда Библиотеке. Захваљујући сталним донацијама Екуменског савета цркава из Женева, Британског и иностраног библијског друштва у Лондону, Академије св. Владимира из Њујорка, као и многих других институција и појединаца који су слали књиге из иностранства или пак нудили помоћ у њиховој набавци, Библиотека је временом постајала све богатија, и по броју књига и по њиховом квалитету.

Библиотечки фонд се значајно повећао, јер су Факултету поклањане и личне библиотеке. Међутим, дешавало се да због административних препрека и сталне контроле државне власти над радом Богословског факултета, значајне дароване књиге никада нису испоручене Библиотеци или се на то чекало неуобичајено дуго. Какрактеристичан је пример судбине Библиотеке далматинског епископа Никодима Милаша коју је тестаментом оставио на чување Правном факултету до отварања Богословског факултета којем је била намењена.¹⁹ Библиотеку је од смрти епископа Милаша 1915. године до 1937. године чувала Српска православна црквена општина у Дубровнику, а Правни факултет се све до 1943. године оглушавао на захтеве Богословског факултета да у посед добије завештану личну библиотеку епископа Милаша. Одлуком Универзитетског сената донетом 28. маја 1943. године ова библиотека је уступљена на употребу Богословском факултету, с тим да је Правни факултет задржао право власништва, али због недостатка новца да се израде полице за смештај ове библиотеке одлука Универзитетског сената није спроведена.²⁰

Библиотека епископа Милаша као целина чувана је све док Правни факултет један број књига није уступио Народној библиотеци Србије како би помогао обнављање њеног фонда. Касније, Народна библиотека Србије, када је попунила свој фонд, расхodoвала је већину ових књига. Како је то претежно била страна теолошка литература за коју није имала интереса, поклонила је Патријаршијској библиотеци. Након обраде књига установљено је да је од 249 поклоњених 232 припадало библиотеци епископа Никодима Милаша.²¹

---

19 „Библиотека је, према сачуваном азбучном попису који је сачинио епископ Никодим, имала 4.291 дело. Од тога књига штампаних латиницом 1.513, штампаних ћирилицом 1.918 и брошура чији наслови нису наведени, него само бројеви 860.“ (Богољуб С. Ћирковић, „Библиотеке српске православне цркве“, у *Српска православна црква 1920–1970: споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије* (Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971), 423.

20 Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*. 4, 286.

21 Ћирковић, „Библиотеке српске православне цркве“, 423.

Имајући у виду значај библиотеке једног од највећих канониста, како православне, тако и хришћанске цркве уопште, може се закључити да је распарчавањем њеног фонда начињена штета за националну културну баштину, као и то да стицајем многобројних неповољних околности није испоштована воља завештаоца да његова вредна библиотека остане целовита и као таква чува успомену на власника.

О библиотеци епископа Милаша сачувани су подаци на основу којих се могу утврдити чињенице о њеној занимљивој историји, али то није случај и за све легате, збирке, поклоњене књиге. Шта више, поједине личне библиотеке утопљене су у редован фонд. Сталне селидбе, уништавање фонда и списа током Другог светског рата, условиле су то да многи каталози, спискови, подаци потребни за реконструкцију ових збирки нису сачувани. Такав случај је, на пример, са легатом проте Милојевића, о којем је сачуван само податак о судској одлуци којом је константовано да је тестамент којим је личну библиотеку завештао Факултету, пуноважан.²² Нису сачувани ни подаци о легату протопрезвитера београдског Николе Трифуновића. Његова библиотека коју је тестаментарно завештао Богословском факултету доспела је на Факултет 1937. године, али нису сачувани подаци о броју дариваних дела, као ни о тематском садржају библиотеке.²³

ЛЕГАТИ И БИБЛИОТЕКЕ ЦЕЛИНЕ

Православни богословски факултет у свом фонду данас има тринаест библиотеки целина и легата, које чува као засебне целине. Осам од њих има статус легата, јер су тестаментарно завештане Факултету: академика др Драгутина Анастасијевића, др Ђоке Слијепчевића, др Јордана Илића, др Душана Глумца, др Лазара Мирковића, др Радивоја Јосића, Живана Маринковића и Велимира Хаџиарсића, а пет су библиотеке целине које су Факултету поклонили њихови власници или лица која су их наслеђивала: библиотека целина др Милоша Ердџана, др Сергија Троицког, др Димитрија Димитријевића, др Радмила Вучића и Драгића Пешића.²⁴ Укупан број публикација у легатима и библиотекама целинама већи је од 13.000. Највише их је у библиотекама др Драгутина Анастасијевића, др Ђоке Слијепчевића, др Јордана Илића и др Душана Глумца.

Ове збирке већином чине књиге, преовлађују страна издања међу којима је већи број наслова сачуваних само у једном примерку. Збирке садрже и при-

22 *Записник*, бр. 23, чл. 13, 02. 12. 1948.

23 Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 4, 283; Милић Ф. Петровић, „Фондови завештања Православног богословског факултета у Београду 1920–1941.“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* св. 1 (2007): 215.

24 Осим библиотеке др Сергија Троицког све су пописане, а већина је уведена у електронски каталог Библиотеке.

мерке старе српске књиге штампане пре 1867. године и немали број ретких издања објављених током ратних периода 1912–1913, 1914–1918. и 1941–1945. У многим збиркама, поред књига похрањивани су и часописи. Неки су временом утопљени у фонд Библиотеке.

Већина дародаваца су свештеници, декани, професори Богословског факултета, изузев Велимира Хаџиарсића, професора Карловачке богословије, Живана Маринковића, ректора Богословије у Призрену и професора Драгића Пешића. Многи од њих су предавали и на другим факултетима Београдског универзитета.

Професор Душан Глумац у тестаментарном писму објашњава разлоге због којих своју библиотеку остваља Факултету, а лични мотив је имала и већина других дародаваца: „Како сам свој наставнички рад био започео на Православном Богословском факултету, и у њему био провео своје најбоље стваралачке године и снаге, и дубоком браздом заорао на њему, улажући своју младост, способност и љубав, о чему су најбољи сведоци моје многобројне генерације студената који су постали и патријарси, епископи, професори, проте и свештеници који добро послужили нашој светој Цркви – држим да ћу оставити најбољу успомену томе својем несебичном и пожртвованом раду ако своју целокупну научну велику библиотеку, коју сам годинама стварао и скупљао, оставим томе факултету којему сам био посветио са највећом љубављу своју младост, и способности, и снагу“.²⁵

Поједине завештане личне библиотеке су, сагласно вољи дародаваца, и током њихових живота, функционално коришћене у настави и у научном раду. Академик Драгутин Анастасијевић је 1948. године на седници Савета изјавио да своју библиотеку завештава Богословском факултету, што је и писмено потврдио: „Ја је још од сад поклањам факултету, с тим да може њоме слободно да располаже, неограничен од мене, у том погледу никаквим мојим жељама. Јер ми је толико ослабио вид, да једва могу што прочитати и написати, а камоли студирати и радити даље на науци. Ако бих је, дакле, задржао у свом власништву до смрти, она би све дотле остала тако рећи мртва...“.²⁶

Допринос академика Анастасијевића стварању и очувању библиотечког фонда посвећеног византологији је пример изузетног културног прегаштва, али и свести о значају фундаменталних научних ресурса за укупни друштвени развој. Поред тога, што је установио Семинар за византологију, при Катедри историјских наука на Филозофском факултету у Београду, и што је утемељио предмет Историја Византије, академик Анастасијевић је имао снаге и воље да након балканских и Првог светског рата обнови уништене семинарску и личну библиотеку.²⁷

²⁵ *Записник*, чл. 9, 23. 01. 1976.

²⁶ *Записник*, чл. 101, 02. 02. 1948.

²⁷ А. Јевтић, „Др Драгутин Анастасијевић“, у *Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920–1980*, ([Б. м. : б. и., 198-?]), 9–10.

САДРЖАЈ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЕГАТА И БИБЛИОТЕКА ЦЕЛИНА

Личне библиотеке, које се данас као легати и библиотеке целине чувају и део су националне културне и научне баштине, настајале су куповином и набавком књига које су власницима биле неопходне за научни рад. Тако формиране, оне су непроцењив извор података, али не би требало пренебрегнути ни чињеницу да оне посредно сведоче о професионалним и личним интересовањима власника и херменеутички нас упућују на времена у којима су прикупљане. Код многих дародаваца уочавамо подударност научне и стручне литературе у њиховим библиотекама са предметима које су предавали на факултетима. Посвећеност професији захтевала је стално унапређивање знања, а самим тим и прикупљање стручне литературе неопходне за научни рад и наставу кроз коју су преносили знања будућој српској интелигенцији. Поред тих публикација, у личним библиотекама су и публикације на основу којих закључујемо о њиховим интелектуалним и друштвеним интересовањима.

У Легату академика Драгутина Анастасијевића налазе се књиге које се претежно односе на византијску и средњовековну историју српског народа, а на њихову научну вредност указује податак да је Византолошки институт САНУ од 1948. године настојао да ову библиотеку, не оспоравајући да је она власништво Богословског факултета, чува у Институту.²⁸ До тога није дошло јер је Факултетски савет испоштовао тестаментарну вољу проф. Анастасијевића по којој је легат завештан Богословском факултету.

Близу осам стотина публикација из литургије, уметности (о српским манастирима и црквама), историје, српске књижевности и већи број богослужбених књига похрањено је у Библиотеци др Лазара Мирковића, једног од најзначајнијих православних литургичара, историчара уметности, историчара књижевности, описивача старих рукописа и преводиоца богослужбених текстова и старих српских биографија.²⁹ У вредној и богатој Библиотеци професора др Душана Глумца већи број књига посвећен је старозаветним темама, историји хришћанства, али ту су и књиге из историје српског народа, из археологије, митологије, што даје јасну слику његовог бављења Библистиком и Старим заветом, које је и предавао на Богословском факултету, као и Археологијом, коју је од 1955. године до одласка у пензију предавао на Филозофском факултету у Београду.³⁰

28 Наведено је на основу званичног писма САНУ бр. 365/48 упућеног Деканату. (*Записник*, чл. 102, 02. 02. 1948).

29 За проту Лазара Мирковића, академик Војислав Ј. Ђурић писао је, да је „допро до самих врхунаца иконографске анализе и уврстио се међу најистакнутије њене представнике у европској науци...“ (Војислав Ј. Ђурић, предговор у: *Иконографске студије*, Лазар Мирковић (Нови Сад: Матица српска, 1974), стр. XIV)

30 Д. Милин, „Др Душан Глумац“, у: *Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920–1980*, ([Б. м. : б. и., 198-?]), 23.

Већина књига у Библиотеци др Јордана Илића су из филозофије, педагогије, психологије, историје цркве, што указује како на његову професију наставника Педагогике са методиком религијске наставе, тако и на интересовања за социолошке и историјске теме, посебно оне у вези са историјом цркве. На професију и научне дисциплине којима се бавио упућују и публикације из Легата др Ђоке Слијепчевића. У Легату је 2.200 публикација, а већина њих се односи на историју српског народа и његове цркве, предмете које је професор Слијепчевић предавао на Богословском факултету. И у Библиотеци Радивоја Јосића већи број дела је из религије, филозофије, апологетике, психологије, јер је предавао Апологетику и Историју религије, али како се занимао и за историју цркве, историју иконографије, патрологију, у библиотеци су и књиге из тих области.

У Легату Велимира Хадиарсића, који је предавао Психологију и Хришћанску етику, књиге су из области психологије, социологије, филозофије, етике, историје, теологије. По темама, књиге у библиотеци Милоша Ердељана могу се класификовати на старозаветне, археолошке, филозофске и у јасној су вези са групом теолошких предмета које је предавао на Богословском факултету. Присутни су и приручници за учење страних језика и велики број речника, што је разумљиво уколико се зна да је професор Ердељан владао или се служио руским, енглеским, немачким, мађарским, бугарским, старојеврејским, грчким и латинским. У Библиотеци Радмила Вучића највише књига је из филозофије, педагогије, психологије (деце), етике, естетике, религије. Иако филозоф по образовању, Вучић се бавио педагогијом и психологијом и био је професор Филозофије, Психологије религије и културе, Педагогике и методике религијске наставе и Катихетике.

Једна од специфичности легата и библиотека целина су језици на којима су публикације објављиване. У већини збирки преовладава литература на страним језицима, а има је и на старословенском и старим језицима (старогрчком, латинском). Осим у Библиотеци професора Ђоке Слијепчевића у којој је већина књига на српском, у другим легатима и библиотекама целинама већина наслова је на страним језицима. С обзиром на то да су се дародавци усавршавали у иностранству (Швајцарска, Немачка, Енглеска, Француска, Чешка, Русија), била им је доступна и разумљива литература на немачком, француском, енглеском, грчком, латинском, руском, италијанском, бугарском, румунском, чешком. У богатој и вредној Библиотеци професора др Душана Глумца поред књига објављених на немачком, енглеском, руском и француском, налазе се и књиге на хебрејском и црквенословенском језику и књиге штампане готицом. Слично је и са појединим примерцима књига из области историје уметности у Библиотеци проте др Лазара Мирковића које су штампане у 19. веку на готици. У Библиотеци др Јордана Илића више од половине публикација су на немачком, а највећи број књига је из периода

1920–1930. године, али садржи и стране књиге штампане у периоду од 1846. до 1876. године, а међу њима неколико изузетно очуваних примерака је на готици.³¹

Специфично обележје збирки и њихова вредност су посвете у публикацијама. На основу њих можемо ако не закључити, а оно бар наслутити како о друштвеном статусу власника библиотеке тако и о начину на који су поједине књиге прибављане. У Библиотеци др Јордана Илића налази се велики број поклоњених публикација са посветом аутора – пријатеља, бивших студената, колега. Анастасије Поповић му непосредно по објављивању, „... у знак искреног пријатељства“, поклања књигу *Морални закон*. Душан Глумац, у посвети књиге *Одељци о слози господњем* изражава „... захвалност и дубоко поштовање, свом професору др Јордану Илићу“, а колега Ђока Слијепчевић у књизи *Укидање Пећке патријаршије*, посветом истиче колегијално и лично поштовање. Занимљиво је да је у Легат професора Илића 1951. године, након његовог упокојења, на захтев аутора Чедомира Драшковића уврштена књига *Религиски педагог Др. Јордан П. Илић*. Посвете намењене професору Илићу сведоче о угледу који је уживао и утицају који је имао на генерације студената и колеге. Код Лазара Мирковића многе књиге су поклони са посветама.³² Живан Маринковић је већи број књига добио на поколон, друге је набављао док је боравио у иностранству, а треће су из Библиотеке Призренске богословије што се може закључити на основу печата. Књиге које је Велимир Хаџиарсић, добијао на поклон од својих бивших ђака,³³ колега и пријатеља имају посвете.³⁴ Милош Ердџан је, поред књига које је добијао на поклон од пријатеља и колега,³⁵ добијао и романе на енглеском језику од Америчке библиотеке из

31 Hase, Karl. *Geschichte Jesu*. Leipzig, 1876 (сигн. 462); Döllinger, Ignaz von. *Heidenthum und Judenthum*, Regensburg, 1857 (сигн. 418); Auerbach, Jakob. *Biblische Geschichte*. Leipzig, 1858 (сигн. 319); Auerbach, Jakob. *Lesestucke aus den Propheten und Hagiographen*. Leipzig, 1854 (сигн. 320).

32 Многопоштованом Господину и оцу протојереју Др Лазару Мирковићу, васкршњи поздрав, јером. Јустин, Битољ, 1934.“ (*Лавсаик од Паладија епископа еленополског*. Књ. 1, Битољ, 1934, сигн. 340/1); „Христос се роди! Божићни поздрав поштованом и драгом оцу протој. Др Лазару Мирковићу од јером. Јустина, 1934.“ (*Лавсаик од Паладија епископа еленополског*. Књ. 2, Битољ, 1934, сигн. 340/II); „Господину, Др Лазару Мирковићу, проф. Универзитета, у знак поштовања, Ђоко Слијепчевић.“ (Слијепчевић, Ђоко М. *Стеван Стратимировић*. Београд, 1936, сигн. 494); „Моме високопоштованом и драгом учитељу, оцу протопрезвитеру Др Лазару Мирковићу на молитвено сећање од искрено захвалног ученика Архимандрита Кипријана, Београд, 1928.“ (Геромонах Кипријан. *Крџи молитвенные*. Бџлград, 1928, сигн. 496).

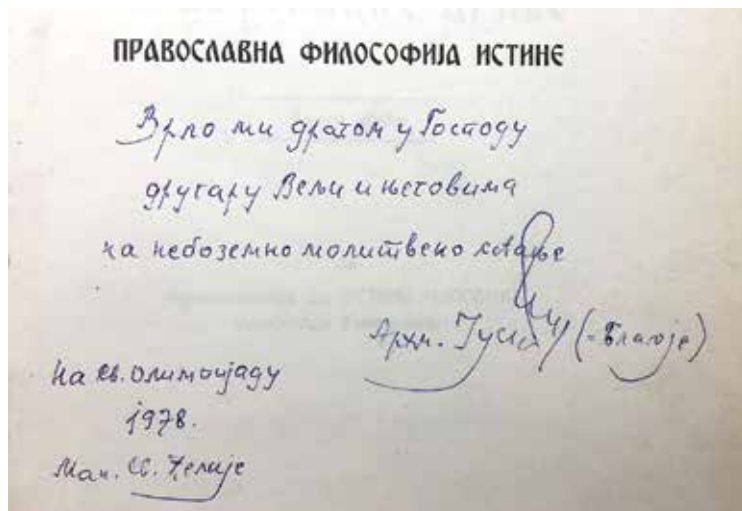
33 Моме драгом професору, Г-ну Велимиру Хаџи-Арсифу као плод његових предавања из Моралног богословља у Битољској богословији – мали узврат од ђака, проте Милисав Д. Протића, уредн. „Православља“, јул 1977, Бгд.“ (Протић, Милисав Д. *Покајање и исповест*. Београд, 1973, сигн. 132).

34 Врлом и драгом у Господу другару Вељи и његовима на небоземно молитвено сећање. Архм. Јустин (Благоје), на Св. Олимпијаду 1978. Ман. Св. Ђелије.“ (Поповић, Јустин. *Догматика православне цркве*. Ђелије, 1978, сигн. 59).

35 Драгом Милошу на сећање, арх. Јустин.“ (Поповић, Јустин. *О суштини православне аксиологије и критериологије*. Београд, 1935, сигн. 339).

Београда. Сергиј Троицки, књиге је често добијао на поклон од аутора,³⁶ као и Радмило Вучић у чијој библиотеци су поклони његових студената Митрополита Амфилохија Радовића, проф. Димитрија Калезића и других.³⁷

У неким збиркама је мањи број наслова са посветама. У легату Душана Глумца број књига са посветом наводи на могући закључак да је већину набављао куповином приликом боравка у иностранству или преко поручбеница (Order card, The Old Corner Book Store, Boston, Mass), чиме је наглашен лични печат библиотеке.

Посвета светог Јустина Ћелијског Велимиру Хаџиарсићу

Дародавци легата и библиотека целина различито су бринули о књигама. Поједини од њих педантно су прекњижили књиге, коричили их, обележавали печатима, потписивали их, водили евиденције. Душан Глумац је поједине књиге коричио, а Велимир их је увијао у папир на којем је преписивао наслов. У Хаџиарсићевој заоставштини су три Диркемове књиге настале у различито време и са различитим темама које је Арсић укоричио у једну. Професор Милош Ердељан је на књигама које су имале оштећену насловну страну или их нису имале уопште, правио омоте од картона на којима је писаним словима исписивао наслов, аутора, место и годину издања. Библиотека професора Троицког је педантно вођена, у њој је преко пет стотина

36 „Господину професору Др. Сергију Троицком у знак поштовања, писац.“ (Поповић, Ђуро. *Увод у међународно право*. Зборник 121).

37 „Проф. Др. Радмилу Вучићу с особитим поштовањем и љубављу, његов захвални ученик инок Амфилохије.“ (Крстић, Данило и Амфилохије Радовић. *Нема лепше вере од хришћанске*. Београд, 1982, сигн. 328).

књига, са много више наслова, јер је по неколико наслова коричио у једну књигу коју је означавао и нумерисао као зборник. Таквих зборника је, који су претежно тематски коричени,³⁸ око 150. Попис укоричених књига у зборнику је исписан на папиру који је залепљен испред насловне стране зборника. На многим књигама се потписивао са С. Троицки. Међутим, књиге нису пописане, ни печатирани, на неким су нумерисане налепнице које указују да део књига недостаје. Захваљујући наведеним подацима претпоставља се да супруга професора Троицког није поклонила његову комплетну библиотеку, већ да је одабрала књиге које је уступила Библиотеци Богословског факултета.

Било је уобичајено да власници обележе књигу, неки су то чинили потписујући их, други печатом, а трећи и потписом и печатом. Поједине библиотеке биле су уведене у књигу инвентара: Драгутина Анастасијевића, Јордана Илића, Радивоја Јосића, Велимира Хаџиарсића, Милоша Ердељана, Драгића Пешића, а за Библиотеку проте Лазара Мирковића претпоставља се да је имала књигу инвентара, на основу сигнатуре, печата и лисног каталога. Легат Ђоке Слијепчевића није инвентарисан у посебну књигу инвентара, али постоји попис публикација, које су уведене и у електронски каталог. Печатом је обележена већина публикација у библиотекама: Драгутина Анастасијевића, Јордана Илића, Душана Глумца, Лазара Мирковића, Радивоја Јосића, Милоша Ердељана, док Библиотека Живана Маринковића није заведена у књигу инвентара и нема печат. Уместо печата је потпис: Ж. Маринковић проф. Библиотека Велимира Хаџиарсића означена је овалним печатом на ком пише: из Библиотеке ВЕЛИМИРА Т. ХАЏИ АРСИЋА професора бр. На књигама које је набављао док је боравио у иностранству, потписивао се и стваљао је датум: V. Arsitch 4-10-921. Oxford или V. T. Arsitch 9/I- 1925 Paris. Осим што је печатом или потписом књига персонализована, у овом примеру се на основу потписа може утврдити како је библиотека увећана и одакле су публикације добављане. Касније, када је постао професор, потписивао се Велим. Х. Арсић проф.

У библиотеци коју су поклонили Радмило и Марија Вучић постоји 462 наслова који нису заведени у посебну књигу инвентара. На свакој књизи је печат: Библиотека Др Радмила и Др Марије ВУЧИЋ, али на насловним странама књига које су припадале проф. Радмилу Вучићу је његов потпис. На књигама које су припадале Вучићевој супрузи је њен потпис: Beniga Marija phil. Претпоставља се да су књиге потписивали одвојено док као супружници нису објединили своје библиотеке и израдили заједнички печат. У Библиотеци професора Димитрија Димитријевића, књиге су очуване, у њима нема белешки и подвлачења текста, али су печатирани са: Prof. Dr DIMITRIJE

---

38 На пример: *Зборник бр. 121* садржи четири књиге Ђуре Поповића о међународном праву: *Увод у међународно право, Међународно уговорно право, Философија међународног права Луја де Фира, Југославија и Лига народа.*

A. DIMITRIJEVIĆ BEOGRAD – Višnjićeva 5 Jugoslawien, a на књигама које су припадале његовом сину је печат: Радивој Д. Димитријевић – грађевински инспектор.

Напомене, коментари, означавање појединих важних делова на маргинама сведоче о мислима, уверењима оних који су их исписивали, а поједини коментари су студије-минијатуре о одређеним питањима и темама којима је књига посвећена. Академик Драгутин Анастасијевић пише напомене, коментаре, објашњења и цитате на маргинама, и то писаним словима, оловком, најчешће на српском, али и на грчком и немачком, без обзира на ком је језику штампана публикација. Јордан Илић је коментаре оставио на малом броју књига, једва приметно, ситним словима, на разним језицима без обзира на ком језику је књига објављена.

Професор Душан Глумац није имао обичај да подвлачи и пише коментаре на страницама својих књига, али у појединим су папирићи на којима је густо исписан текст у виду коментара или закључка. Ни професор Радивој Јосић није подвлачио текст у својим књигама, али понегде би важне делове обележавао усправном цртом и кратким коментаром написаним искључиво обичном оловком, на језику на ком је публикација објављена. Професор Живан Маринковић волео је да графитном оловком подвлачи значајна места у књигама, а коментаре је писао искључиво на српском. Велимир Хаџиарсић је имао навику да важне делове у књигама подвлачи црвеном бојом и да на маргинама пише коментаре оловком или танким црним пером, искључиво на српском, ћирилицом, без обзира на ком је језику дело објављено. Коментари су били опширни, исписани по читавој маргини, око целог текста, а у књигама се често могу наћи и сачувани папирићи (картице) са смерницама, упутницама, коментарима или мислима везаним за дати текст.

Професор Милош Ердџан одређена места у књигама подвлачио је различитим бојама, зеленом, црвеном, плавом и љубичастом у зависности од значаја текста. Стављао је усправну црту поред важног дела, а коментаре је писао искључиво обичном оловком, на српском језику, писаним словима. За разлику од њега, професор Сергије Троицки ретко је подвлачио текст у књигама, а када је то чинио служио се графитном оловком. Понекад је ситним, писаним словима остављао коментаре по маргинама. И професор Радмило Вучић је ретко подвлачио значајна места у књигама, без додатих коментара.

Описи личних библиотека омогућавају праћење и проучавање рада њихових власника, извора којима су се служили и начина доношења закључака о одређеним темама, чиме, како је поменуто, херменеутички разумемо њихове личности и стваралаштво.

Вредност ових збирки лежи и у садржају ретких издања књига из ратних периода, балканских ратова и Првог и Другог светског рата. Ове књиге су у библиотекама др Јордана Илића (138 публикација, од којих је 36 из времена

балканских ратова, 55 из Првог светског рата, а 47 из периода Другог светског рата), др Душана Глумца (94), др Радивоја Јосића (17), Живана Маринковића (12), Велимира Хаџиарсића (59), др Милоша Ердељана (22), др Димитрија Димитријевића (4), др Радмила Вучића (50) и Драгића Пешића (68).

У библиотекама проф. Драгића Пешића, др Милоша Ердељана и др Драгутина Анастасијевића налазе се старе српске књиге штампане од 1801. до 1867. године, које по „Критеријумима за процену и категоризацију старе и ретке библиотечке грађе“³⁹ припадају културном добру од великог значаја.⁴⁰ Међу овим књигама су *Минералологија и геологија*, Јосифа Панчића, издата у Београду, 1867. године (сигн. 489), *Пет књига Мојсијевих*, објављене 1867. године у Новом Саду, у преводу епископа Платона Атанацковића (МЕ-306), као и *Доментијанов Живот светога Симеуна и светога Саве*, штампана у Биограду 1865. године у издању Ђуре Даничића (ДА-2388).

ЗАКЉУЧАК

Истраживање легата и библиотека целина открило је прегршт података који на особен начин указују на значај и специфичности ових збирки. О њиховим дародавцима: професорима, свештеницима, угледним грађанима знало се много тога, али истраживање њихових библиотека омогућава потпун увид у однос који су имали према науци и професији, радне навике и, нарочито, посвећеност за национално образовање и формирање интелигенције. Завештане књиге дуго времена су биле драгоцен, често и једини извор знања са којег су се напајале генерације студената Богословског и других факултета.

Историјски и културни значај ових библиотека, али и повећање њихове доступности читаоцима обавезује да се књиге и друге публикације у њима дигитализују и унесу у електронски каталог. Не би требало пренебрегнути чињеницу да су публикације похрањене у легатима и библиотекама целинама Библиотеке Православног богословског факултета веома тражене, те да је значајан број књига и часописа тешко пронаћи у јавним библиотекама, а да су неки од њих једини сачувани примерци. Доступност књига из описаних легата и библиотека целина свакако би била већа, као и свест о њиховом значају за развој духовности и напредак националног образовања, уколико би свака целина имала властити каталог. Формирање засебних каталога легата и библиотека целина омогућило би увид како у

³⁹ Закон о старој и реткој библиотечкој грађи, Сл. гласник РС бр. 52/11.

⁴⁰ Иако ове старе српске књиге, као и ретка издања из ратних периода по аутоматизму имају статус културног добра, потребно их је у складу са Законом о старој и реткој библиотечкој грађи прогласити за културно добро, односно старе српске књиге штампане од 1801. до 1867. године, за културно добро од великог значаја. Такође, за свих тринаест легата и библиотека целина потребно је покренути поступак како би и формално били проглашени за културна добра од великог значаја и били под заштитом као целина.

специфичности грађе коју садрже, тако и у легате као целине који имају историју, дародавца и особености.

Најзад, истраживање је указало и на то да упркос развоју нових технологија, електронских библиотечких база и онлајн приступа књигама, формирање личних библиотека и њихово поклањање Факултету није замрло. Наиме, проф. др Максим Васиљевић, епископ западноамерички, је тестаментарно завештао Православном богословском факултету личну библиотеку са идејом да је и даље допуњује. Постојање ове личне библиотеке истраживању је поред дескриптивно-експлоративног приступа дало и практичан карактер, јер је било повод да се покрену мере како би овај легат у настајању добио јасан правни и библиотечки статус.

Литература

Вранеш, Александра. Нишка народна библиотека: документ и свакодневица. Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2004.

Вуковић, Сава. Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић, 1996.

Димитријевић, Стеван М. „Православни богословски факултет на Универзитету београдском“. Весник српске цркве бр. 1-2 (1921): 24-32.

Ђурић, Војислав Ј. Предговор у Иконографске студије, Лазар Мирковић, VII-XV. Нови Сад: Матица српска, 1974.

Закон о старој и реткој библиотечкој грађи. Београд: Службени гласник Републике Србије, бр. 52/2011.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији: издатих од 1. јануара 1905. до краја исте године. 60. Београд: Издање и штампа Краљевско-српске државне штампарије, 1908.

Јевтић, А. „Др Драгутин Анастасијевић“. У Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920-1980, 9-10. [Б. м. : б. и., 198?].

Кашић, Душан Љ. „Богословски факултет 1920-1980.“ У Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920-1980, 1-7. [Б. м. : б. и., 198?].

Кашић, Душан Љ. „Протојереј – ставрофор Стеван М. Димитријевић 1866-1953.“ Богословље год. XXVII (XLIII), св. 1-2 (1984): 1-15.

Милин, Д. „Др Душан Глумац“. У Православни богословски факултет Српске православне цркве: 1920-1980, 23-26. [Б. м. : б. и., 198?].

Петровић, Милић Ф. „Фондови завештања Православног богословског факултета у Београду 1920-1941.“ Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати св. 1 (2007): 207-220.

Пузовић, Предраг. Прилози за историју Српске православне цркве. 4, Београд: Православни богословски факултет Универзитета; Институт за теолошка истраживања, 2014.

Ћирковић, Богољуб С. „Библиотеке српске православне цркве“. У Српска православна црква 1920–1970: споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, 411–431. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971.

Универзитет у Београду, Универзитет у 1928–29 години: годишњи извештај ректора универзитета са извештајима декана и неколиким посебним извештајима. Београд: Универзитет у Београду, 1930.

Универзитет у Београду, Универзитет у школској 1936–37 години: годишњи извештај ректора универзитета са извештајима декана и другим извештајима. Београд: Универзитет у Београду, 1938.

Устав Федеративне Народне Републике Југославије. Београд: Службени лист ФНРЈ, 1946.

Summary

LEGACIES AND SPECIAL LIBRARIES IN THE LIBRARY OF THE FACULTY OF THEOLOGY AT THE UNIVERSITY OF BELGRADE

This work comes as the result of researching legacy collections and special libraries belonging to the University of Belgrade, Faculty of Theology's Library. Set apart are less known facts about this fund, which is an exceptionally significant part of national culture, and in the past, had represented an educational base not only for the clergy but for the academic, cultural and political elite of Serbia as well. Special attention was given to the historic and social context in which legacy collections had been stored within the library, as well as their owners, their fine points and contents. This work highlights a total value of the mentioned legacy collections that have enriched library's funds and played a fine role in extending studies of the academically educated personnel, and, as such, the collections should be perceived from the historical, cultural and scientific aspects.

Keywords: legacy collections, special collections, Orthodox Theological Faculty, cultural heritage

